

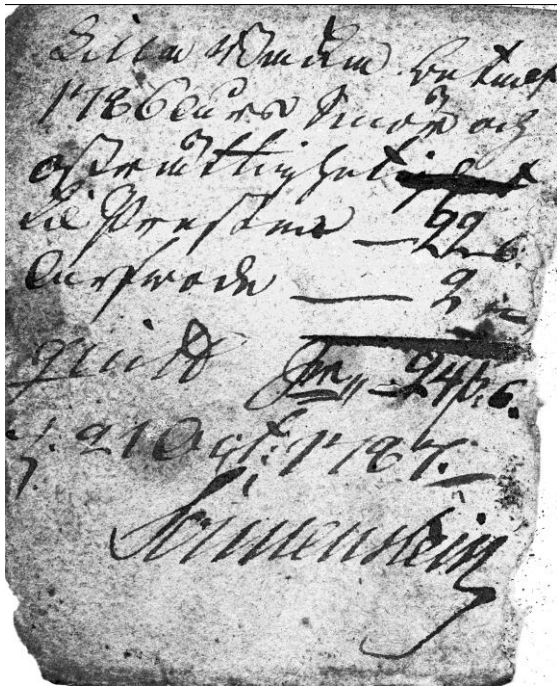
Nöddårens dokument

Av Sven Rydstrand

Ur Hällungen 1971.

Det är rent förvånande under vilka små och anspråkslösa förhållanden bönderna måste leva på sina små hemmansdelar under gångna århundraden. Hårdast kanske dock nöden tryckte dem, som inte var självägande på sina hemman utan brukade jorden såsom åbor på kronans eller - när det gäller Bohuslän - Hvitfeldtska stipendieinrättningens gårdar. Då undertecknad för någon tid sedan fick tillfälle att granska en samling skattekvitton, som hittats på förra Kronogården Lilla Backa i Brastads socken, Bohuslän, blev jag starkt medveten om den svåra tid i bohuslänsk bondehistoria, som 1700-talet och större delen av 1800-talet innebar.

Här har kronolänsmannen Sonnenstein kvitterat ut smör- och osträttigheterna till prosten i Bro år 1787.

Skattekvittona, några mycket gulnade och tummade gamla blad med ibland sirligt präntade ofta mycket svårlästa anteckningar, är synnerligen intressanta och värdefulla dokument. Det äldsta av dem är från år 1758, det yngsta från 1890. De har blivit bevarade tillsammans med några andra gamla gårdshandlingar, tack vare att åborätten till den lilla Backagården har gått i arv från far till son ända sedan 1600-talet. Gården kan alltså betraktas som en släktgård, trots att den inte blev friköpt förrän år 1829. Tidigare hade räntan från gården varit anslagen för underhåll åt

kyrkoherden i Bro samt länsmännen i Stångenäs, Sotenäs och Tunge härader.

Av flera skattekvitton framgår tydligt att det var synnerligen hårda bördor, som hade lagts på brukaren av den lilla gården. Flera gånger förmådde han nämligen inte komma ut med varken tiondesäden eller kontanterna förrän långt efter den bestämda tiden. De skatter, som ålåg honom att betala, var huvudsakligen landskyld, ved, korntionde och städja samt fyra skålpund smör och en ost till prästen. Dessa pålagor utgick dock även efter det att gården blivit skatteköpt. Först på 1890-talet har de slopats.

Enligt de bohuslänska prästernas avlöningsreglemente, den s.k. "Bohuslänska föreningen", skulle prästeosten vara en helt frivillig avgift. Men detta tycks dock inte ha blivit tillämpat i Bro pastorat, där osten noggrant har kvitterats ut av alla präster under den nämnda tidsrymden. Hur stor osten skulle vara, fanns det dock inga bestämmelser om. Men därom heter det i ett visitationsprotokoll från 1700-talet, att "*hur mycket de skola giva, kommer på deras egen heder an.*"

Landskylden var en pålaga, som uttogs från alla åbor på kronans gårdar. Den erlades från början in natura i tunnor malt eller korn men ibland även i pund smör. Åbon på Lilla Backa synes åtminstone efter år 1758 ha betalt landskylden kontant, fastän han inte sällan hade svårt för att komma ut med såväl den som de andra skatterna. Ibland måste länsmannen komma och kräva pengarna, men då fanns de inte alltid till hands.

Leif Norlin och Gösta Engelbrektsson framför bilden på Göstas föräldrahem Lilla Backa, som omskrivs i texten. I handen håller Gösta den läderinbundna skattekvittoboken, som också omskrivs i Sven Rydstrands text. På bilden syns 2 uppförstorade sidor ur nämnda skattekvittobok.

Då och då skymtar nämligen i dessa skattekvitton besvärligheterna i Backabondens liv. År 1775 t.ex. hade han säkert ett svårt år. Då dog hans hustru, och när han erlagt alla sina skatter, räckte inte pengarna till för likstolen, d.v.s. den ersättning med några daler silvermynt, som prästen skulle ha för sitt besvär med jordfästningen m.m. I samband med dödsfallet blev det ju också några extra utgifter, och i Olas plånbok fanns det blott några få skillingar kvar, sedan Bygselavgiften, 1 daler och 27 skillingar betalats. Ola fick då bli skyldig för likstolavgiften så länge, och han blev inte i stånd att betala den förrän ett annat år. Det var ont om kontanter för alla på den tiden, därför fanns det sällan någon att låna av.

Gångna tidars svåra nödår har givetvis också satt sina spår i skattekvittona. Således var säkert åren 1826 och 1827 svåra år inte blott i Brastad utan i hela länet. Hur bonden i Lilla Backa de åren skall komma ut med den tunna havre till prästen, som denne enligt lag skall ha, blir knepigt nog för honom. Ty hur han än skrapar på sin loge, kan han inte få tunnan full. Det fattas två kappar. Han kunde väl, tycker man, försökt få låna dessa två kappar hos någon av sina grannar, och det har han kanske även gjort. Men det fanns säkert inte något att få låna, ty alla hade det nog lika illa ställt. Backabonden lämnade då till prästen det lilla han hade. Och det var i februari. De två kapparna havre fick han bli skyldig till ett annat år, då han också betalade dem. Men när bingarna var länsade redan i februari, vad skulle då folk och djur leva

av under de sex eller sju månader, som återstod, innan ny skörd kunde bärgas? Man kan nog våga gissa, att det blev både skral och mager kost på bondens bord många gånger under de svåra åren.

En egendomlig pålaga, som möter oss i dessa skattekvitton, är den s.k. salpeteravgiften. För Lilla Backas del gick den blott till 38 skilling i slutet av 1700-talet. Denna skatt härstammade från Gustaf Vasas tid. När konungen behövde salpeter för tillverkning av det då aktuella krutet, förklarade han den av gödselvalen genomdränkta jorden runtom böndernas ladugårdar för "*regale*", d.v.s. kronjord. Han sände också ut salpetersjudare i bygderna för att tillvarata salpetern. Bönderna måste länge skjutsa, föda och härbärgera dessa främmande personer, som inte sällan kunde ställa till med mycket obehag. De var ju i regel inte vana vid landsbygdens fattigdom och primitiva förhållanden. Till slut ledsnade bönderna på att ständigt passa upp dem och begärde att få betala en särskild avgift i stället. Därav uppkom alltså salpeteravgiften, en skatt således på böndernas gödsel.

I den mer än 250 år (1970) år gamla prästgårdsflygeln i Bro mottog prästerna på Stångenäset ännu i början på 1800 talet tionden av bönderna i form av säd samt smör och ost. Byggnaden är nu hembygdsmuseum.

Utom de ordinarie skatterna tillkom också flera extra pålagor på denna lilla gård under de nämnda århundradena. Sålunda påfördes årligen ett litet belopp av nio skilling till underhållet av häradsvägen. För snöplogning av samma väg tillkom 16 skilling, och dessutom utgick 6 skilling till underhållet av Kungälv's färja. Backabonden fick också betala en årlig avgift till Uddevalla skola med 2 rundstycken och kurhuspengar med 12 skilling. Häradsräntan uppgick för hans del till 12 skilling och brännvinspengarna till 8 skilling. Härtill kom sedan den s.k. ordinarie räntan, personlig avgift och hemmansavgift m.m. Hela skatten på denna lilla gård år 1823 blir 11 riksdaler, 24 skilling. Häri ingår dock ej tiondet till prästen samt smöret och

osten, som han skulle ha. Som jämförelse kan nämnas att i bouppteckningarna på 1820-talet värderas en bra häst till 25-30 riksdaler och en bra ko till c:a 10 riksdaler.

Så kan dessa gamla gulnade blad med sina kortfattade uppgifter om tionde, landskyldsrenta, likstol åt hustrun, likstol åt ett barn m.m. berätta ett stycke bohuslänsk gårdshistoria. Vi som nu lever i ett välfärds- och överflöds-Sverige, tycker nog att det var ett fattigt, mörkt och dystert liv som Backabonden och hans familj levde. Prästen, länsmanen och nödåren stod ju som ständigt mörka skuggor omkring dem. Och förvisso har deras levnadsförhållanden väsentligt skilt sig från våra. Men säkert är att deras liv också gav dem många glädjeämnen, ty eljest skulle det vara oförklarligt att släkten så envist hållit sig fast vid den fäderneärvda torvan.